

Jakub Zajączkowski

EWOLUCJA I WYZWANIA SYSTEMU POLITYCZNEGO W INDIACH NA POČZĄTKU XXI W. IMPLIKACJE DLA POLITYKI ZAGRANICZNEJ

Rządy nacjonalistycznej hinduistycznej koalicji pod przywództwem Indyjskiej Partii Ludowej (*Bharatiya Janata Party*, BJP), hasła powrotu do tradycji hinduskiej, a ściślej do ideologii *hindutwy*, wzrost znaczenia nacjonalizmu hinduskiego, konflikt wokół meczetu Babara w Ajodhii oraz zamieszki w marcu 2002 r. w stanie Gudżarat sprawiły, że wielu badaczy i polityków zaczęło zastanawiać się na trwałości indyjskiej demokracji, jej fundamentów – takich jak: świeckość, federalizm czy pluralizm¹. Obawiano się, że głoszone przez niektórych liderów BJP oraz przywódców innych nacjonalistycznych, hinduskich ugrupowań, jak np. *Rashtriya Swyam Sevak* (RSS), *Shiv Sena* i *Vishwa Hindu Parishad* (VHP), hasła nacjonalizmu, komunizmu i ideologii *hindutwy* mogą przyczynić się do ograniczenia roli Indii w świecie. Zdaniem G. Perkovicha, nacjonalizm hinduski, stanowiący pożywkę dla islamskich fundamentalistów, utrudnia nie tylko porozumienie z Pakistanem, ale i nie sprzyja stabilizacji wewnętrznej. W opinii autora, „jedynie kulturowy pluralizm, a nie nacjonalizm kulturowy, utoruje drogę rosnącej potędze Indii”².

Transformacja systemu partyjnego w Indiach po 1989 roku

Jednocześnie wyzwaniem dla indyjskich aspiracji mocarstwowych była transformacja systemu politycznego w Indiach po zakończeniu zimnej wojny. Lata 1989–1991

¹ Zob.: R. Das, *Postcolonial (In)Securities, the BJP and the Politics of Hindutva: Broadening the Security Paradigm between the Realist and Anti-Nuclear/Peace Groups in India*, „Third World Quarterly” 2003, nr 1, s. 84-88.

² G. Perkovich, *Is India a Major Power*, „The Washington Quarterly” 2003–2004, Winter, s. 139.

charakteryzowały się niestabilnością, częstymi rozpadami koalicji oraz słabością rządów. Część autorów zaznaczała, iż Indie dotknął kryzys sprawowania rządów w państwie (*crisis of governability*)³. W latach 1950–1990 w Indiach odbyło się osiem wyborów powszechnych, w latach 1989–2004 – sześć. Od 1947 do 1989 r. Indie miały sześciu premierów; dziewięciu premierów było zaś w okresie 1989–2004. Pragmatyzm i kalkulacje wyborcze sprawiły, iż powstawały dość egzotyczne koalicje, takie jak w połowie lat 90. w stanie Uttar Pradeś. BJP (partia popierana przez wyższe kasty) związała tam wówczas sojusz z partią reprezentującą niższe kasty. W niektórych sprawach partie lewicowe popierały BJP, jak np. w kwestii sprzeciwu wobec pomysłu Indyjskiego Kongresu Narodowego (*Indian National Congress*), dotyczącego zakazu stosowania w kampanii wyborczej jakichkolwiek odwołań do symboliki religijnej. Partie lewicowe i regionalne zdawały bowiem sprawę – choć zdecydowanie popierały ideę państwa świeckiego i były przeciwne hasłom nacjonalistów – że ustawa ta ma przyczynić się do wzrostu poparcia społecznego dla Kongresu.

Lata 90. XX w. to także okres wzrostu znaczenia partii regionalnych, które stały się „języczkiem u wagi” przy tworzeniu koalicji rządowych na szczeblu centralnym. Jednocześnie należy zauważyć, że koalicje te (NDA – *National Democratic Alliance* pod kierownictwem *Bharatiya Janata Party*, czy chociażby obecna UPA – *United Progressive Alliance* na czele z Indyjskim Kongresem Narodowym) składały się z kilkunastu partii. Koalicja NDA w latach 1999–2004 złożona była z 23 partii, zaś uformowana po wyborach w 2004 r. UPA liczyła ich 14. Warto zauważyć, że o ile w pierwszych wyborach powszechnych do parlamentu indyjskiego w latach 50. i 60. XX w., uczestniczyło około 20 partii, to w latach 90. liczba ta wynosiła około 40. Rosło również poparcie procentowe dla partii regionalnych i kastowych, z 16% w 1952 r., 8% w 1957 r., 12% w 1991 r., 30% w 1996 r. do 37% w 1998 r. Podczas wyborów w 1996 r. koalicja partii regionalnych (*National Front-Left Front*) zdobyła 110 miejsc i była trzecią siłą polityczną w parlamencie. Warto przy tym zaznaczyć, że w wyborach w 1996 r. partie ogólnonarodowe (BJP, Indyjski Kongres Narodowy, Partia Ludowa – *Janata Dal (United)* oraz partie komunistyczne CPI-M – *Communist Party of India (Marxist)* i CPI – *Communist Party of India*) zdobyły poparcie zaledwie 65% wyborców, pozostałe głosy przypadły partiom regionalnym⁴. Wybory te uświadomiły głównym partiom ogólnonarodowym (BJP i Kongresowi), iż bez poparcia partii regionalnych bądź budowania szerokich koalicji z nimi, nie można mieć większości w parlamencie (ostatnią partią, która zdobyła bezwzględną większość miejsc w indyjskiej izbie niższej – Lok Sabha (Izba Ludowa) – był Indyjski Kongres Narodowy podczas wyborów w 1984 r.)⁵.

³ Zob.: A. Kohli, *Democracy and Discontent: India's Growing Crisis of Governability*, New York 1991.

⁴ A. Nigam, *India after the 1996 Elections: Nation, Locality and Representation*, „Asian Survey” 1996, nr 4, s. 1157-1169; S. Pai, *Transformation of the Indian Party System: The 1996 Lok Sabha Elections*, „Asian Survey” 1996, nr 4, s. 1170-1183.

⁵ O ewolucji indyjskiego systemu partyjnego i o głównych partiach politycznych oraz koalicjach rządzących w latach 1989–2000 w Indiach zob.: R. L. Hardgrave, S. A. Kochanek, *India. Government and Politics in a Developing Nation*, Fort Worth 2000, s. 175-327; T. Schaffer, H. Saigal-Arora, *India: A Fragmented Democracy*, „Washington Quarterly” 1999, nr 4, s. 143-150.

Tabela 1. Poparcie dla partii regionalnych i kastowych na podstawie wybranych wyborów do parlamentu Indii

Rok	Poparcie dla partii regionalnych i kastowych (w procentach)	Liczba partii regionalnych uczestniczących w wyborach powszechnych
1952	16	60
1957	8	12
1962	8	16
1984	15	19
1989	17	20
1991	12	27
1996	30	42
1998	37	40

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *India Decides: Elections 1952–1995*, red. D. Butler, L. Ashok, R. Pranoy, New Delhi 1995, s. 24; Press and Information Bureau, Ministry of Information and Broadcasting, Government of India, *General Elections 1998 Reference Handbook*, New Delhi 1998.

Dopóki w Indiach rządy sprawował samodzielnie Indyjski Kongres Narodowy, dopóty konflikty pomiędzy centrum a stanami oraz pomiędzy samymi stanami rozwiązywane były wewnątrz Kongresu. Jednocześnie jednak już od przyjęcia Aktu dotyczącego Reorganizacji Stanów w 1956 r. (ustanowiono wówczas 14 stanów i 6 terytoriów na podstawie kryterium językowego i etnicznego), świadomość regionalna zaczęła odgrywać coraz większą rolę w życiu politycznym Indii. Regionalizm, który był zakorzeniony w indyjskiej różnorodności językowej i kulturowej, wyrażał się w następnych latach w coraz aktywniejszej działalności partii regionalnych. Należy tu wymienić takie partie, jak: *AIDMK* i *DMK* z Tamilnadu; *Akali Dal* z Pendżabu; *Telugu Dam* z Andhra Pradeś i *Asom Gana Parishad* z Asamu. Upadek Indyjskiego Kongresu Narodowego, coraz większa świadomość regionalna wyborców i mobilizacja elektoratu spowodowała wzrost znaczenia partii regionalnych na początku lat 90. XX w.⁶ Część autorów mówi o regionalizacji systemu partyjnego w Indiach⁷. Wybory w 2004 r. potwierdziły tendencje, jakie występowały w latach 90., czyli wzrost znaczenia partii regionalnych i kastowych, a w konsekwencji konieczność budowania szerokich koalicji w celu wygrania wyborów. Jedynym nowym elementem w wyborach był najlepszy w historii wynik partii lewicowych i komunistycznych.

⁶ Zob.: K. Chandra, *Why Ethnic Parties Succeed: Patronage and Ethnic Head Counts in India*, Cambridge 2004.

⁷ A. Sinha, *The Regional Roots of Developmental Politics in India*, Bloomington 2005; M. Weiner, *The Regionalization of Indian Politics and Its Implications for Economic Reform*, [w:] *India in the Era of Economic Reforms*, red. J. D. Sachs, A. Varshney, N. Bajpai, Oxford 1999, s. 261-295.

Tabela 2. Wyniki wyborów do Lok Sabha w 2004 r.

Nazwa partii	Liczba miejsc uzyskanych w parlamencie	Udział procentowy w liczbie miejsc w parlamencie	Poparcie w wyborach (w procentach)
Indyjski Kongres Narodowy	145	27	26,7
<i>Bharatiya Janata Party</i>	138	25	22,2
Komunistyczna Partia Indii – Marksistowska – CPI-M	43	8	5,7
<i>Samajwadi Party</i> (partia regionalna, skupiająca niższe kasty ze stanu Uttar Pradeś)	36	7	4,3
<i>Rashtriya Janata Dal</i> (partia regionalna z stanu Bihar)	24	4	2,2
<i>Bahujan Samaj Party</i> (skupiająca niższe kasty, główna siedziba w stanie Uttar Pradeś)	19	3	5,4
<i>Dravida Munnetra Kazhagam</i> (partia regionalna ze stanu Tamilnad)	16	3	1,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Election Commission of India, The Big Picture*, „The Hindu”, 20 V 2004.

Indyjski federalizm i regionalizm – nowe oblicze oraz stare problemy

Nowym wyzwaniem dla indyjskiej demokracji była nie tylko transformacja systemu partyjnego z jednopartyjnego w wielopartyjny, lecz także nowe relacje pomiędzy władzą centralną a stanami⁸. Część badaczy mówi o nowym etapie federalizmu indyjskiego, o odchodzeniu „od quasi-federalizmu”, „federalizmu scentralizowanego” na rzecz federalizmu⁹, w którym stany odgrywają dość istotną rolę¹⁰. Liberalizacja gospodarki indyjskiej, otwarcie na inwestycje, ewolucja systemu partyjnego spowodowały, że zaszły znaczące zmiany w relacjach centrum-stany. Nie zmienia to faktu, że władze w New Delhi dysponują większymi kompetencjami niż władze stanowe. Dominacja silnego centrum przejawia się przede wszystkim w ujęciu normatywnym.

⁸ Indie składają się z 28 stanów (trzy nowe stany powstały w listopadzie 2000 r.) i 7 terytoriów związkowych. Największe stany pod względem powierzchni to: Madhya Pradeś, Radżastan, Maharasztra. Największe stany pod względem liczby ludności (dane 2001) to: Uttar Pradeś (170 mln), Bihar (109 mln) i Maharasztra (97 mln). Zob.: R. Cassen, T. Dyson, L. Visaria, *Twenty-First Century India: Population, Economy, Human Development and the Environment*, Oxford 2004, s. 15-25.

⁹ Część badaczy podkreśla jednak, iż w ujęciu normatywnym nie zaszły zbyt daleko idące zmiany. Zwracają uwagę, że w konstytucji nie ma sformułowania „federacja”; w art. 1 mówi się o Unii (związku) stanów. Stany nie posiadają własnych konstytucji (wyjątkiem jest stan Dżammu i Kaszmir); na czele władz stanowych stoi gubernator (mianowany przez prezydenta na 5 lat), który mianuje radę ministrów z premierem na czele, spośród partii, która wygrała wybory lokalne; lokalne parlamenty stanowe są 1- lub 2-izbowe, wybierane na 5 lat. Terytoriami związkowymi zarządzają przedstawiciele administracji centralnej: komisarze lub administratorzy. Zob.: D. D. Basu, *Introduction to the Constitution of India*, New Delhi 1997.

¹⁰ L. Scaz, *Federalism without a Center: The Impact of Political and Economic Reform on India's Federal System*, New Delhi 2002, s. 5; R. Jenkins, *Democratic Politics and Economic Reform in India*, Cambridge 1999, s. 172-207; J. Echeverri-Gent, *Politics in India's Decentered Polity*, [w:] *India Briefing: Quickening the Pace of Change*, red. A. Ayres, P. Oldenburg, Armonk 2002, s. 19-53.

Wspomnieć tu należy o „trzech listach kompetencyjnych”, zawartych w Konstytucji Indii. Są to: „lista Unii” (zawiera 97 dziedzin, m.in. bezpieczeństwo, obrona, polityka zagraniczna), „lista stanowa” (66 dziedzin, np. edukacja i zdrowie) oraz „lista wspólna” (47 dziedzin). W latach 90. jednak stany coraz wyraźniej dążyły do uzyskania większej autonomii. Sukcesem stanów i ich wzmocnieniem była decyzja Sądu Najwyższego z 1994 r. dotycząca wykorzystywania przez władze centralne art. 356 Konstytucji Indii. Mówiła ona, że prezydent ma prawo w pewnych okolicznościach rozwiązać rząd stanowy. Wówczas bezpośrednio rządy przejmuje gubernator. Artykuł ten był bardzo często wykorzystywany przez władze w New Delhi w celu usuwania niewygodnych, opozycyjnych rządów stanowych. Sąd w 1994 r. uznał zaś, że każda taka decyzja o wykorzystaniu art. 356 może być zaskarżona do sądu¹¹. Wzmocniło to pozycję stanów, gdyż rząd w New Delhi wobec ich władz nie mógł już tak instrumentalnie – jak to miało miejsce w latach 80. – stosować art. 356. Stany umocniły również swoją pozycję ekonomiczną. W tym kontekście A. Sinhy zauważa, że o ile przed 1989 r. można mówić o tzw. rywalizacji wertykalnej (rywalizacja między stanami o fundusze z New Delhi), to od lat 90. XX w. rządy stanowe zaczęły rywalizować między sobą o środki finansowe i inwestycje także z zagranicy, kapitał zagraniczny, pożyczki z instytucji międzynarodowych (tzw. rywalizacja horyzontalna)¹².

Po 1991 r., a zwłaszcza po 1994 r. (liberalizacja przepływów kapitału i zmiany w prawie), kontakty pomiędzy stanami a podmiotami międzynarodowymi na szczeblu bilateralnym oraz multilateralnym zaczęły być coraz częstsze¹³. Stany: Andhra Pradeś, Karnataka i Uttar Pradeś i Orisa, podpisały pod koniec lat 90. XX w. umowy z Bankiem Światowym dotyczące sektora finansowego, energetycznego i elektrycznego. Rządy stanowe Tamilnadu i Kerali podpisały trójstronną umowę z Rosją dotyczącą projektu elektrowni jądowej¹⁴. Rządy stanowe w Maharasztrze i Andhra Pradeś nawiązały współpracę z firmami amerykańskimi i miastami w USA¹⁵. W 1999 r. premier Tamilnadu spotkał się z premierem Malezji w celu pogłębienia współpracy w dziedzinie gospodarczej¹⁶. Problemem, z którym obecnie borykają się władze w New Delhi, jest wyrównywanie dość dużych różnic w poziomie gospodarczym i społecznym pomiędzy poszczególnymi stanami. Najbiedniejsze stany (według PKB *per capita*) to Meghalaja oraz 3 małe stany w północno-wschodnich Indiach. Do najbogatszych należą Maharasztra, Pendżab, Harijana, Gudżarat, Arunaćal Pradeś, Delhi (terytorium związkowe). Pod względem wzrostu PKB wyróżnić należy: Gudżarat, Maharasztrę, Radżastan (w pierwszym stanie zanotowano wzrost PKB w latach 90. o 8%, w dwóch ostatnich o 6%), najbiedniejszy stan – Bihar (wzrost PKB o zaledwie 3%). Trzeba przy

¹¹ Zob.: A. Mozoomdar, *The Supreme Court and President's Rule*, [w:] *Multiple Identities in a Single State*, red. B. Arona, D. Verney, New Delhi 1995.

¹² A. Sinha, *The Changing Political Economy of Federalism in India: A Historical Institutional Approach*, „India Review” 2004, nr 1, s. 25-63.

¹³ R. Herring, N. C. Mohan, *Economic Crisis, Monetary Autonomy and Policy Reform: Liberalization in India, 1991-1995*, [w:] *The Post-Colonial States of South Asia: Democracy, Development and Identity*, red. A. Shastri, A. J. Wilson, London 2001, s. 59-65.

¹⁴ *Tamil Nadu and Kerala Talk to Russia*, „Economic Times”, 22 XI 1996.

¹⁵ *India – Andhra Pradesh, New Jersey Agreement Envisaged*, „The Hindu”, 31 I 1999; „The Hindu”, 30 IX 1995.

¹⁶ „FT Asia Intelligence Wire”, 9 I 1999.

tym powiedzieć, że koncentracja nowych gałęzi przemysłu – maszynowego, metalicznego, hutniczego i chemicznego – znajduje się w stanach Gudżarat, Maharasztra, Tamilnad, Kerala i Bengal Zachodni. Przemysł komputerowy i informatyczny to przede wszystkim Karnataka¹⁷. Większość inwestycji bezpośrednich (*Foreign Direct Investment*) trafia więc do najbogatszych stanów¹⁸.

Na przełomie lat 80. i 90. XX w. głównym problemem nie tylko indyjskiej demokracji, lecz także integralności Indii, była sytuacja w niektórych regionach i występujące tam dążenia separatystyczne. Rozpad ZSRR, przykład Jugosławii i Czechosłowacji, a jednocześnie sytuacja w północno-wschodnich Indiach, w Asamie, Pendżabie, a zwłaszcza nowe starcia w Kaszmirze spowodowały, że część badaczy i intelektualistów indyjskich zaczęła wyrażać obawy o przyszłość kraju i zachowanie jego integralności. Konflikt w stanie Dżammu i Kaszmir – jedynym indyjskim stanie, w którym większość stanowią muzułmanie – w latach 80. XX w. zbiegł się z ogólnym umocnieniem islamskiej tożsamości i poczucia wartości, wynikającym w niemałym stopniu z upokorzenia, jakiego doznali „dwaj imperialiści”: Stany Zjednoczone w wyniku islamskiej rewolucji w Iranie (1979 r.) i Związek Radziecki na skutek przegranej wojny afgańskiej (lata 1979–1988). Oba konflikty dowartościowały świat islamu, który przez ostatnie kilkadziesiąt lat cofał się pod naporem zachodniej cywilizacji. Zdaniem części badaczy, pokonanie hindusów w Kaszmirze oznaczałoby kolejny krok na drodze do duchowego i materialnego odrodzenia muzułmanów¹⁹.

Na to psychologiczne napięcie nałożyły się – z jednej strony – błędy indyjskiej polityki w stosunku do Kaszmiru, z drugiej zaś świadoma polityka Pakistanu dążącego do osłabienia sąsiada. Istotną rolę w zaognieniu sytuacji odegrała też premier Indira Gandhi, trzymająca się cynicznie zasady „dziel i rządź” w stosunku do kaszmirskich partii politycznych. Manipulacje wyborcze, tajne aliansy polityczne, wreszcie nieudolność administracji i korupcja nasiliły zniecierpliwienie Kaszmirczyków. Rosnące przejawy ich wrogości do Delhi wyraźniej stały się widoczne od połowy lat 80. XX w. W wyniku tych uwarunkowań, w maju 1984 r. doszło do poważnych starć zbrojnych pomiędzy oddziałami indyjskimi a pakistańskimi w okolicy lodowca Sianchin w Kaszmirze. Rok później pakistańskie samoloty zbombardowały pozycje wroga wokół lodowca, co wywołało zacięte walki powietrzne²⁰.

Analizując sytuację w Dżammu i Kaszmirze należy pamiętać, że jest on jedynym z najbardziej zróżnicowanych językowo i kulturowo stanów. W indyjskiej części Kaszmiru wyróżnia się sześć grup językowych. Ponadto, w ciągu kilkudziesięciu lat tożsamość kaszmirskich muzułmanów koncentrowała się wokół trzech koncepcji. Pierwsza skupiona była wokół ideologii *kaszmirijatu* i podkreślała samodzielną na-

¹⁷ Bangalur (stolica stanu Karnataka) w płd. Indiach; krajowe centrum nowoczesnego przemysłu, produkcja oprogramowania komputerowego (jeden z głównych ośrodków w świecie) i komputerów. Siedziba wielu firm krajowych (Infosys) i zagranicznych.

¹⁸ Zob.: N. S. S. Narayana, *Economic Policy and State Intervention: Selected papers of T.N. Srinivisan*, New Delhi 2001, s. 21-32; B. R. Nayar, *Political Structure and India's Economic Reforms of the 1990s*, „Pacific Affairs” 1998, nr 3, s. 335-358; R. S. Rao, *Federalism and Fiscal Autonomy of States: The Indian Experience*, [w:] *Federalism: Comparative Perspectives from India and Australia*, red. I. Copland, J. Richard, New Delhi 1999.

¹⁹ Zob.: Ch. Dasgupta, *Jammu and Kashmir in the Indian Union: The Politics of Autonomy*, [w:] *Prospects for Peace in South Asia*, red. R. Dossani, H. S. Rowen, Stanford 2005, s. 238-239.

²⁰ B. Bankowicz, M. Bankowicz, A. Dudek, *Leksykon historii XX wieku*, Kraków 1997, s. 265.

rodowość kaszmirską. Druga zwracała uwagę na świecki charakter Kaszmiru, opowiadała się za szeroką autonomią w ramach Indii; jej propagatorami byli zwolennicy Indyjskiego Kongresu Narodowego oraz dwóch partii regionalnych Konferencji Narodowej (*The National Conference, NC*) oraz powstałej w 1999 r. Partii Ludowo-Demokratycznej (*People's Democratic Party, PDP*). Trzecia – to muzułmanie kaszmirscy, którzy zwracali się w coraz większym stopniu w stronę fundamentalizmu, skupieni byli w Związku Mudżahedinów (*Hizb-ul-Mujahideen*). Podejrzanie sfałszowania wyborów stanowych w 1987 r. przez Kongres i NC pogłębiło frustrację wśród mieszkańców Kaszmiru i wywołało radykalizację nastrojów. W 1990 r. w wyniku wzrostu napięcia w stanie, wprowadzono bezpośrednie rządy gubernatora, mianowanego przez prezydenta Indii. Po raz pierwszy od 1947 r. władza nad stanem nie była w rękach Kaszmirczyków²¹. Jednocześnie sytuacja w stanie nie pozwoliła na przeprowadzenie wyborów aż do 1996 r. Wydarzenia w Kaszmirze miały istotny wpływ na percepcję Indii przez społeczność międzynarodową. Organizacje praw człowieka podkreślały łamanie podstawowych praw przez władze indyjskie. Na aspekt ten zwracał także uwagę, zwłaszcza podczas pierwszej swojej kadencji, prezydent USA Bill Clinton. Kwestia ta, obok produkcji broni jądrowej, była jednym z drażliwych tematów w pierwszej połowie lat 90. w stosunkach indyjsko-amerykańskich.

Ponadto kluczową rolę w problemie kaszmirskim odgrywał czynnik pakistański. Sytuacja w Kaszmirze wpływała bezpośrednio na stosunki indyjsko-pakistańskie. Konflikt ten ma także wymiar ideologiczno-tożsamościowy. Indie, uznając prawa Pakistanu do całości terytorium Kaszmiru bądź przyznając Kaszmirowi niepodległość, zaprzeczyłyby istocie państwa wielokulturowego i świeckiego. Oznaczałoby to *de facto* zgodę Indii na sformułowaną przez Ligę Muzułmańską już w 1940 r. na swoim zjeździe w Lahaur, rezolucję postulującą utworzenie niezależnego państwa muzułmańskiego na obszarach, gdzie wyznawcy islamu stanowią większość. Propozycja ta została poparta teorią dwóch narodów; którą sformułował ówczesny przywódca Ligi, Muhammad Ali Jinnah. Głosiła ona, iż muzułmanów i hindusów dzieli niemożliwe do przezwyciężenia różnice cywilizacyjne i kulturowe. Ch. Desgupta zwraca jednak uwagę, iż jedynym rozwiązaniem dla Indii może być przyznanie szerokiej autonomii Kaszmirowi, oparcie polityki wobec tego regionu na demokracji i pragmatyzmie²². Przyczyn panującej sytuacji w Kaszmirze na początku lat 90. XX w., należy bowiem szukać przede wszystkim w pozbawieniu Kaszmirczyków ich tradycyjnych praw, związanych nieodłącznie z poczuciem własnej tożsamości i odrębności, jako grupy etnicznej i religijnej. New Delhi, które zniszczyło legitymizm tradycyjnego władcy – najpierw Hari Singha, potem szejka Abdullaha – i zaczęło bezpośrednio ingerować w sprawy stanu, nie zapewniło w pierwszej dekadzie lat 90. XX w. nowej, demokratycznej struktury, działającej w oparciu o jasne określone zasady²³.

Konflikty etniczne w Indiach miały wpływ na relacje z innymi państwami w regionie, nie tylko z Pakistanem, ale także ze Sri Lanką, Bangladeszem, Nepalem (problem uchodźców do północno-wschodnich Indii). Konflikty te angażowały także

²¹ Zob.: Ch. Dasgupta, *op. cit.*, s. 238-258.

²² *Ibidem*, s. 258.

²³ K. Dębnicki, *Konflikt i przemoc w systemie politycznym współczesnych Indii*, Warszawa 2000, s. 143-154.

w coraz większym stopniu mocarstwa oraz miały poważny wpływ na politykę zagraniczną i bezpieczeństwa państw subregionu Azji Południowej²⁴. Uwarunkowania te zaś stanowiły wyzwanie dla indyjskiej demokracji. Na przełomie lat 80. i 90. rozważano przy tym, czy w sytuacji braku stabilnego rządu większościowego oraz stagnacji ekonomicznej, Indie są w stanie być mocarstwem regionalnym²⁵. Jednocześnie pojawiły się nowe problemy, które także miały konsekwencje dla ewolucji systemu politycznego Indii i ich roli w świecie.

Znaczenie kastowości dla ewolucji indyjskiego systemu politycznego

Po 1989 r. obserwuje się wzrost znaczenia kast w życiu politycznym Indii. Według badaczy, jest ich tam około 6-10 tysięcy, choć według niektórych danych, kast może być nawet ponad 100 tysięcy. Przynależność kastowa odgrywa kluczowe znaczenie przy wyborach na szczeblu lokalnym. Jednocześnie demokratyzacja i większa świadomość wyborcza spowodowała, że na szczeblu regionalnym różne mniejsze i upośledzone kasty zaczęły tworzyć partie. Lojalność kastowa w wyborach nie ograniczała się do pierwszych lat niepodległości Indii. Podczas wyborów stanowych i powszechnych identyfikacja kastowa była ważniejsza niż problemy społeczno-gospodarcze dotyczące bezpośrednio wyborców²⁶. O ile jednak już od lat 60. XX w. kasty odgrywały istotną rolę na szczeblu stanowym, lokalnym i dotyczyło to głównie kast wyższych, to od lat 90. istotne znaczenie zaczęli także odgrywać przedstawiciele tzw. niedotykalnych – kast niższych i upośledzonych. Niedotykalnych, nazywanych także dalitami, jest około 150-160 mln²⁷. Obok nich wyróżnia się ponadto inne kasty prześladowane, niższe tzw. *Other Backward Classes* (OBCs). Jedną ze znaczących partii niedotykalnych stała się powstała w Uttar Prades w 1989 r. *Bahujan Samaj Party* (BSP), która jest koalicją ugrupowań reprezentujących prześladowanych oraz muzułmanów pod przywództwem dalita Kanshi Rama. W latach 90., BSP i inna partia niższych kast, *Samajwadi Party*, rządziła w Uttar Prades. W 1995 r. w stanie tym fotel szefa rządu stanowego objęła kobieta będąca dalitem, Mayawati Kumari, co było wydarzeniem bezprecedensowym w historii Indii. Pod koniec lat 90., ponad 50 lat po uzyskaniu niepodległości, w większości stanów premierami w stanach byli przedstawiciele średnich bądź niższych kast. Politycy kast prześladowanych i niższych odgrywają ważną rolę w najbardziej zaludnionych indyjskich stanach, tj. w Uttar Prades i Bihar. W sierpniu 1997 r. prezydentem Indii został K. R. Narayanan, który wywodzi się z niedotykalnych²⁸.

²⁴ Zob.: M. Chadda, *Ethnicity, Security and Separatism in India*, New York 1997; M. Ayoob, *The Third World Security Predicament: State Making, Regional Conflict and the International System*, Boulder 1995.

²⁵ A. Kohli, *Introduction*, [w:] *India's Democracy. An Analysis of Changing State-society Relations*, red. A. Kohli, Princeton 1988, s. 2.

²⁶ M. Weiner, *The Struggle for Equality: Caste in Indian Politics*, [w:] *The Success of India's Democracy*, red. A. Kohli, Cambridge 2001, s. 193-225.

²⁷ E. Zelliot, *Dalit: New Perspectives on India's Untouchables*, [w:] red. P. Oldenburg, *India Briefing*, 1991, New Delhi 1991, s. 97-98.

²⁸ I. Duncan, *New Political Equations in North India: Mayawati, Mulayam and Government Instability in Uttar Pradesh*, „Asian Survey” 1997, nr 10, s. 124.

Czynnikiem, który zmobilizował niższe kasty i miał istotny wpływ na sytuację polityczną w Indiach była afirmacyjna polityka rządu w New Delhi wobec niższych, upośledzonych kast. W tym kontekście trzeba podkreślić, że choć państwo indyjskie formalnie nie uznaje zróżnicowania kastowego, to Konstytucja Indii zawiera jednak zastrzeżenie, iż artykuły gwarantujące równość wobec prawa nie mogą stanowić przeszkody dla podnoszenia poziomu społecznego lub edukacyjnego „zapóźnionych klas obywateli, kast i plemion”. Dlatego wprowadza system rezerwacji części miejsc w administracji publicznej, szkołach średnich i uniwersytetach dla tzw. *Scheduled Castes* (SC) i *Scheduled Tribes* (ST), tj. kast i plemion wymienionych w specjalnym spisie. SC – to niedotykalni (dalici), którzy stanowią około 15,5% społeczeństwa, a ST – 7,7%. Dla SC i ST zarezerwowanych jest m.in. 22,5% miejsc w administracji rządowej, dla SC przypada 78 miejsc, dla ST – 41 w indyjskiej izbie niższej (Lok Sabha)²⁹.

Kwestia polityki afirmacyjnej stała się jednym z głównych tematów dyskusji politycznych na początku lat 90. XX w. Towarzyszyło temu szczególne nasilenie przemocy, związanej bezpośrednio z podziałami kastowymi³⁰. Ówczesny rząd V. P. Singha postanowił bowiem wprowadzić w życie zalecenia komisji sędziego B. P. Mandala, ogłoszone dziesięć lat wcześniej. Komisja rekomendowała zarezerwowanie 27% miejsc w administracji publicznej stanowej i centralnej, na uczelniach itp. dla przedstawicieli OBCs. Decyzja rządu Singha spowodowana była chęcią zdobycia poparcia OBCs. Doprowadziło to jednak do wybuchu niezadowolenia kast wyższych i średnich, a w konsekwencji do upadku rządu Singha³¹.

Uważa się, że lata 90. XX w., a zwłaszcza ich pierwsza połowa, charakteryzowały w Indiach dwa zjawiska – *mandal* i *mandir*. Życie polityczne, a także indyjska wizja świata rozpatrywane były bądź przez pryzmat zwolenników poglądów dążących do wzrostu znaczenia kast upośledzonych (*mandal*), bądź zwolenników budowania państwa hinduskiego (*mandir* – ‘świątynia’). Niewątpliwie elementem łączącym te dwie postawy był fakt, że zarówno konflikty kastowe, jak i komunalistyczne, pozostawały jednym z najważniejszych źródeł przemocy w Indiach. S. K. Mitra pisze nawet o „instytucjonalizacji zamieszek, starć” (*riot system*) jako pewnym trwałym elemencie kampanii wyborczej w Indiach. Gdy politycy próbowali wykorzystywać podziały kastowe, etniczne itp. do mobilizowania elektoratu, dochodziło do polaryzacji sceny politycznej³². W tym samym tonie wypowiada się również A. Verma, który zaznacza, że przemoc towarzyszy nieodłącznie wyborom, zwłaszcza w takich stanach jak: Bihar, Uttar Pradeś czy Asam³³. Ponadto A. Verma zwraca uwagę na „kryminalizację polityki w Indiach”. W 1997 r. na ponad 4000 tysięcy osób wybranych do zgromadzeń stanowych, ponad 700 było odnotowanych w kartotekach policyjnych za różnego rodzaju przestępstwa (od najdrobniejszych, aż po gwałty i de-

²⁹ S. R. Maheshwari, *The Mandal Commission and Mandalisation*, New Delhi 1991, s. 30-32.

³⁰ Zob.: A. Prasad, *Reservation Policy and Practice in India*, New Delhi 1991.

³¹ R. Kothari, *Rise of the Dalits and the Renewed Debate on Caste*, [w:] *States and Politics in India*, red. P. Chatterjee, New Delhi 1997, s. 443.

³² S. K. Mitra, *The Morality of Communal Politics: Paul Brass, Hindu-Muslim Conflict, and the Indian State*, „India Review” 2003, nr 4, s. 15-30.

³³ A. Verma, *Policing Elections in India*, „India Review” 2005, nr 3-4, s. 355.

fraudację³⁴. Autor zaznacza – choć przyznaje, że uwzględniając regularność wyborów i frekwencję wyborczą, demokracja indyjska wypadła okazale – że „biorąc pod uwagę starcia komunalistyczne, zamieszki na tle kastowym, kryminalizację”, to trudno mówić o „rzeczywistej demokracji” w Indiach³⁵.

Indie wielokulturowe czy hinduistyczne? Kryzys państwa świeckiego i hinduski nacjonalizm

Na początku lat 90. część autorów uważała, że Indie stoją w obliczu kryzysu państwa świeckiego³⁶. Zwracali na to uwagę zarówno zwolennicy *hindutwy*, którzy mówili, iż indyjski sekularyzm jest pseudosekularyzmem, jak i propagatorzy państwa świeckiego. Według tych ostatnich, wzrost starć komunalistycznych, tolerowanie ataków na chrześcijan w latach 1998–1999, świadczy o słabości zasad, które legły u podstaw państwa świeckiego. Laickość oznacza w Indiach równe traktowanie wszystkich religii. Oparta jest na dwóch koncepcjach: *sarva dharma samabhava* (równe traktowanie wszystkich religii) oraz *dharma nirapekshata* (neutralność religijna). Konstytucja gwarantuje równość wszystkich obywateli wobec prawa, bez względu na wyznanie³⁷. Prawo wyborcze zakazuje partiom politycznym nawoływanie do nienawiści religijnej czy używanie symboliki religijnej do podsycania starć. Określenie Indii jako państwa świeckiego pojawiło się jednak w Konstytucji Indii dopiero w 1976 r., kiedy została przyjęta 42 poprawka do Konstytucji. W tym kontekście warto przytoczyć opinię P. Singha. Zaznacza on, że mimo powszechnego poglądu, iż Konstytucja ma charakter świecki, to „instytucjonalizuje ona komunalizm jako podstawową cechę państwa i społeczeństwa indyjskiego”³⁸. Uzasadniając swoją tezę badacz przytacza kilkanaście zapisów Konstytucji, takich jak: nazwa państwa (art. 1), reforma prawa hinduskiego oraz łączne traktowanie wyznawców hinduizmu z sikhami, dżinistami i buddystami (art. 25, ust. 2), zakaz uboju bydła (art. 48), oficjalny język Indii (język hindi używający pisma dewanagari – art. 343 i 351). W opinii autora, powyższe zapisy dowodzą, iż *hindutwa* zakorzeniona jest w Konstytucji indyjskiej³⁹. Wyzwaniem dla indyjskiego sekularyzmu jest zapewnienie równości, nie tylko indywidualnej, ale także dla poszczególnych grup religijnych. Jednocześnie jednak reforma tradycyjnej struktury hinduskiej z jej hierarchią kastową jest dowodem ingerencji państwa w sprawy religijne⁴⁰. Trzeba przy tym dodać, że laickość po hindusku nie

³⁴ *Ibidem*, s. 359-360.

³⁵ A. Verma, *op. cit.*, s. 367; Por. S. I. Wilkinson, *Electoral Competition and Ethnic Riots in India*, Cambridge 2004.

³⁶ R. Bhargava, *The Crisis of Secularism in India*, [w:] *Secularism and its Critics*, red. R. Bhargava, New Delhi 1998, s. 418-453; T. N. Madan, *Whither Indian Secularism*, „Modern Asian Studies” 1993, nr 3, s. 21-45.

³⁷ Zob.: L. I. Rudolph, S. H. Rudolph, *Living with Multiculturalism: Universalism and Particularism in an Indian Historical Context*, [w:] *Engaging Cultural Differences: The Multicultural Challenge in Liberal Democracies*, red. R. Schweder, M. Minow, H. R. Marcus, New York 2002, s. 43-62.

³⁸ P. Singh, *Hindu Bias in India's 'Secular' Constitution: Probing Flaws in the Instrument of Governance*, „Third World Quarterly” 2005, s. 909-926.

³⁹ *Ibidem*, s. 924.

⁴⁰ A. Sen, *Secularism and Its Discontents*, [w:] *Secularism and Its Critics...*, s. 57.

oznacza odcięcie się od sakralnego aspektu życia jednostki czy społeczeństwa. Dlatego M. K. Gandhi, jako człowiek wierzący, mógł z powodzeniem nazywać siebie „sekularystą” i uznawać za niezbyt rozgarniętych tych, którzy dążyli do oddzielenia religii od polityki⁴¹. G. F. Jacobsohn uważa Indie za przykład tzw. pozytywnego sekularyzmu (w innym jednak znaczeniu termin ten stosowany jest przez nacjonalistów), gdyż państwo aktywnie działa na rzecz tego, by nierówności wynikające z praktyk religijnych (w hinduizmie), nie przesłoniły głównego celu Konstytucji indyjskiej, czyli równości wszystkich i państwa dobrobytu⁴². Debata o sekularyzmie należy jednak połączyć ze stanem indyjskiej demokracji⁴³. Nowe uwarunkowania wewnętrzne, ewolucja systemu partyjnego poważnie wpłynęły w Indiach na ideę państwa świeckiego. Rozwiązanie tej kwestii jest o tyle ważne, że ma ona wpływ m.in. na relacje z Pakistanem. Ważniejsza jednak wydaje się sprawa, że przez ponad 40 lat, J. Nehru i jego zwolennicy uznawali zasadę świeckości nie tylko za podstawę indyjskiej demokracji, ale także za nieodłączny element wizerunku Indii na świecie. Postrzegali oni m.in. rolę Indii – chociażby w regionie – poprzez pryzmat sekularyzmu. Hindusi, podkreślając swoją dominującą rolę w Azji Południowej, wskazywali, że są jedynym krajem w tym regionie, gdzie przestrzegane są wartości demokratyczne oraz zapewnione prawa dla mniejszości religijnych, etnicznych itp.⁴⁴

Debata o stanie indyjskiej demokracji stała się tym bardziej aktualna, iż pod koniec XX w. wystąpiły w Indiach zjawiska i procesy społeczno-kulturowe, które miały wpływ nie tylko na politykę wewnętrzną, ale i na indyjską percepcję rzeczywistości międzynarodowej. W tym kontekście należy wymienić przede wszystkim wzrost znaczenia nacjonalizmu hinduskiego oraz nasilenie się komunalizmu.

Komunalizm, czyli zjawisko społeczne polegające na wykorzystywaniu różnic religijnych i podtrzymywaniu antagonizmów pomiędzy wspólnotami religijnymi dla osiągnięcia celów politycznych, jest zjawiskiem, które odnosi się przede wszystkim do hindusów i muzułmanów w Azji Południowej. Termin ten używany jest do określenia zamieszek i starć pomiędzy wyznawcami hinduizmu i islamu. Zdaniem M. Desai, „charakter komunalistyczny może mieć ideologia, polityka, postawy bądź zachowania, które prowadzą do konfliktu hindusko-muzułmańskiego”⁴⁵. W latach 1954–1982 doszło w Indiach do prawie 7 tysięcy zamieszek i starć o podłożu komunalistycznym⁴⁶. W opinii C. Jaffrelota, liczba zamieszek na tle komunalistycznym zaczęła poważnie rosnąć od lat 80. XX w., a zwłaszcza na przełomie lat 80. i 90. XX w. W 1992 r. wynosiła prawie 2 tys.⁴⁷

⁴¹ K. Dębnicki, *op. cit.*, s. 140.

⁴² Zob.: G. J. Jacobsohn, *The Wheel of Law: India's Secularism in Comparative Perspective*, Princeton 2003, s. 51-72.

⁴³ G. Mahajan, *Identities and Rights: Aspect of Liberal Democracy in India*, New Delhi 1998; A. Nandy, *Twilight of Certitudes*, [w:] *Time Wraps: The Insistent Politics of Silent and Evasive Pasts*, red. A. Nandy, New Delhi 2001.

⁴⁴ Na temat indyjskiego sekularyzmu zob.: R. Bhargava, *What is Indian Secularism and What is it for?*, „India Review” 2002, nr 1, s. 26-53; S. Shankar, *India's Secularism in Comparative Perspective*, „India Review” 2002, nr 4, s. 43-58.

⁴⁵ M. Desai, *Development and Nationhood. Essays in the Political Economy of South Asia*, Oxford 2005, s. 232.

⁴⁶ P. Brass, *Politics of India since Independence*, New Delhi 1992, s. 198.

⁴⁷ C. Jaffrelot, *The Hindu Nationalist Movement and Indian Politics: 1925 to the 1990s*, London 1996, s. 553.

Wzrost komunalizmu i jego znaczenie związane jest niewątpliwie z kryzysem państwa świeckiego. W opinii zarówno C. Jaffrelota, jak i R. Bhargava, występuje istotna zależność pomiędzy kondycją demokracji w Indiach a wzrostem zamieszek komunalistycznych⁴⁸. Komunalizm nie jest ograniczony do jednego regionu. Choć częściej zjawisko to występuje w północnych Indiach niż na południu, to problem ma charakter ogólnindyjski. Jego implikacje mają bezpośrednie skutki na sytuację w Indiach, rzutują też na relacje Indii z państwami regionu Azji Południowej (zwłaszcza z Pakistanem i Bangladeszem) oraz stosunki New Delhi z państwami arabskimi. Trzeba bowiem pamiętać, że konflikt hindusko-muzułmański angażuje bezpośrednio ponad 120 milionów muzułmanów zamieszkujących Indie. W tym kontekście należy zwrócić uwagę, iż po decyzji lokalnego sądu w 1986 r., zezwalającego hindusom na odprawianie modłów w meczecie Babara w Ajodhii (hindusi uważali, że na tym miejscu znajdowała się zburzona przez muzułmanów w XVI w. świątynia Ramy), doszło do gwałtownej reakcji muzułmanów w Indiach oraz w wielu krajach ościennych. Kolejne zamieszki wokół meczetu wybuchły w 1990 r. oraz 6 grudnia 1992 r., kiedy to tłum radykalnych hinduskich nacjonalistów zburzył meczet. Wydarzenia te spowodowały rozruchy komunalistyczne w całym Indiach oraz w muzułmańskich krajach ościennych (zginęło w nich około 200 tysięcy osób, a około 100 tysięcy musiało czasowo opuścić miejsce zamieszkania)⁴⁹.

Narastającym zamieszkom komunalistycznym towarzyszył wzrost nacjonalizmu hinduskiego, który wykorzystywał komunalizm do podkreślenia odrębności hinduskiej. Hinduscy nacjonaści definiowali bowiem ją w kategoriach konfliktu hindusko-muzułmańskiego o charakterze komunalistycznym. Hinduska wizja świata i Indii stanowi równocześnie alternatywę dla wizji ukształtowanej przez J. Nehru oraz jego następców.

Jednocześnie należy podkreślić, iż odwoływanie się hinduskich nacjonalistów do idei wyłączenia lub izolowania innowierców ze społeczeństwa, krytyka państwa świeckiego czy militaryzacja polityki, nie są czymś całkowicie obcym tradycji hinduizmu. Zdaniem T. Schwera, w hinduizmie można mówić jedynie „o co najwyżej formalnej tolerancji”⁵⁰. Geneza indyjskiego nacjonalizmu sięga końca XIX w. W tym kontekście należy tu zwłaszcza wymienić *Arya Samadj*, hinduski ruch reformatorski, oraz założoną w 1914 r. *Hindu Mahasabha*.

Główną pod względem organizacyjnym organizacją hinduskich nacjonalistów jest obecnie, założona w 1925 r., *Rashtriya Swayamsevak Sangh (RSS)*⁵¹. Określa się ona jako niepolityczna organizacja kulturalna, która ma za zadanie wzmacniać odrębną świadomość hindusów i głosić wielkość hinduizmu i hinduskich Indii. RSS ustala główną strategię hinduskich organizacji nacjonalistycznych. Wraz z ponad 60

⁴⁸ R. Bhargava, *Liberal, Secular Democracy and Explanations of Hindu Nationalism*, „India Review” 2002, nr 3, s. 74-75; C. Jaffrelot, *op. cit.*, s. 126.

⁴⁹ „Time”, 15 II 2003.

⁵⁰ T. Schwerc, *Hinduizm. Powstanie, dzieje, nauka*, Warszawa 2003, s. 90-91.

⁵¹ Na temat RSS i jej znaczenia zob.: W. K. Andersen, S. D. Damle, *The Brotherhood in Saffron: The Rashtriya Swayamsevak Sangh and Hindu Revivalism*, Boulder 1987; K. Jayaprasad, *RSS and Hindu Nationalism*, New Delhi 1991.

organizacjami tworzy tzw. rodzinę ugrupowań nacjonalistycznych, *Sangh Parivar*⁵². Wśród najważniejszych organizacji należy wymienić zwłaszcza założoną w 1964 r. *Vishwa Hindu Parishad* (VHP), czyli Światowe Zgromadzenie Hindusów, oraz utworzoną w 1981 r. Indyjską Partię Ludową (*Bharatiya Janata Party*, BJP), następczynię *Bharatiya Jana Sangh* (pierwszej partii nacjonalistycznej, która powstała w 1951 r.). Oblicza się, iż w organizacjach skupionych w *Sangh Parivar* działa około 2,5 miliona osób⁵³.

Wzrost znaczenia nacjonalizmu hinduskiego na przełomie lat 80. i 90. XX w. spowodowany był kilkoma czynnikami. Z jednej strony wynikało to z nieefektywności koncepcji państwa świeckiego, brakiem pomysłu na pokojowe metody rozwiązania konfliktu w Kaszmirze czy Pendżabie, a z drugiej strony był w niemałym stopniu skutkiem działalności radykalnych organizacji sikhów i muzułmanów. Czynnikiem konfliktogennym pomiędzy muzułmanami a hindusami, umacniającym równocześnie hinduską odrębność, była kwestia specjalnych uprawnień dla mniejszości etnicznych. Hindusi podkreślali, że szczególnym przykładem uprzywilejowania muzułmanów stała się sprawa rozwiedzionej muzułmanki Shah Bano. W 1985 r. Sąd Najwyższy podtrzymał decyzję lokalnego sądu, który zasądził na rzecz muzułmanki od jej męża alimenty, co było sprzeczne z prawem muzułmańskim, szariatem. Decyzja ta wywołała gwałtowny sprzeciw konserwatywnych ugrupowań muzułmańskich. Pod ich presją, rząd Rajiwa Gandhiego doprowadził do przyjęcia przez parlament indyjski ustawy, która gwarantowała muzułmanom stosowanie przez władze indyjskie szariatu w sprawach o rozwód, tzw. *Muslim Women (Protection of Rights) Divorce Bill*. Ustawa, która wprowadziła postanowienia szariatu do laickiego ustawodawstwa Indii, potwierdzała jednocześnie fakt braku wspólnego, jednolitego kodeksu cywilnego, który obowiązywałby wszystkich obywateli Indii.

R. Bhargava, wyjaśniając fenomen odrodzenia hinduskiego nacjonalizmu, wymienia kilkanaście uwarunkowań i przesłanek, które miały na to wpływ: zachowanie pewnych form hinduskiego nacjonalizmu w społeczeństwie; dziedzictwo kolonialne; nowe procesy społeczne i obawa przed zniszczeniem tradycyjnej hierarchii społecznej; instytucjonalizacja tzw. demokracji większości (za rządów Indiry i Rajiwa Gandhich), czyli demokracji, która jest prohinduska; odwoływanie się do polityki komunalistycznej w latach 80. XX w.; kryzys polityczny i gospodarczy w Indiach na przełomie lat 80. i 90. XX w.; umiejętne wykorzystywanie symboliki religijnej przez organizacje nacjonalistyczne oraz skuteczne wykorzystywanie przez nie sporu dotyczącego meczetu w Ajodhii, sprawy Shah Bano czy sytuacji w Kaszmirze⁵⁴.

P. Bacchetta zwraca uwagę, iż na rozwój nacjonalizmu hinduskiego wpłynęło także dziedzictwo brytyjskie oraz uwarunkowania psychologiczne. Historia wzajemnych niechęci i konfliktów przyczyniła się do powstania bariery psychologicznej pomiędzy hindusami a muzułmanami. W psychice wielu hindusów muzułmanin od-

⁵² Do rodziny tej zaliczane są także związki zawodowe i studenckie. Należy tu wymienić m.in.: *Bharatiya Mazdur Sangh* (Indyjskie Stowarzyszenie Robotników), które jest obecnie największym związkiem zawodowym w Indiach; *Bajrang Dal* i *Akhil Bharatiya Vidyarthi Parishad*, największa organizacja studencka w Indiach.

⁵³ R. L. Hardgrave, S. A. Kochanek, *op. cit.*, s. 187.

⁵⁴ R. Bhargava, *Liberal...*, s. 72-74.

bierany jest jako „inny, zły”⁵⁵. Niechęć do muzułmanów umacniania była przez uwarunkowania społeczno-ekonomiczne. Fakt, iż dość znaczna grupa muzułmanów pracowała w latach 80. w krajach Zatoki Perskiej, oraz dokonywane przez muzułmańskich imigrantów transfery pieniędzy do rodzin mieszkających w Indiach, posłużył indyjskim nacjonalistom do kreowania obrazu muzułmanina jako uprzywilejowanego nie tylko politycznie, ale także gospodarczo⁵⁶.

Jednocześnie B. D. Metcalf wskazuje na nowy istotny wymiar komunalizmu w Indiach w latach 90. XX w.⁵⁷ Podkreśla ona, iż zamieszki i starcia między hindusami a muzułmanami w większości poprzedzone były sporami społeczno-ekonomicznymi, jak chociażby w 1990 r., kiedy rozpoczęła się dyskusja na temat specjalnych uprawnień dla niższych, upośledzonych kast. Starcia, które zaczynały się na tym tle (np. w stanie Gudżarat w 1985 i 1990 r.) nacjonaści hinduscy podsycali potem czynnikiem komunalistycznym⁵⁸.

W tym kontekście należy zwrócić uwagę, iż według części badaczy, istnieje dość istotny związek pomiędzy upadkiem modelu socjalistycznej, nehruwiańskiej gospodarki a wzrostem znaczenia komunalizmu. Liberalne reformy gospodarcze umocniły pozycję klasy średniej w Indiach, sprzyjającej partiom nacjonalistycznym. Z drugiej strony, otwarcie na inwestycje zagraniczne i procesy globalizacji przynosiły radykalnym ugrupowaniom hinduskim poparcie wśród warstw niższych oraz umacniały ich pozycję wśród tradycyjnego hinduskiego elektoratu, który utożsamiał często globalizację ze standaryzacją oraz amerykańizacją kultury⁵⁹. Z opinią tą nie zgadza się M. Desai, który – jak większość autorów – uważa, iż stagnacja gospodarki pod koniec lat 80., ubóstwo, analfabetyzm, korupcja i nieefektywność sekularyzmu przyczyniła się w latach 90. XX w. do komunalizacji polityki indyjskiej⁶⁰. Należy przy tym pamiętać, że partie nacjonalistyczne potrafiły pod koniec lat 80. i na początku 90. umiejętnie wykorzystywać kryzys gospodarczy Indii w celu uzyskania poparcia nie tylko wyższych i średnich, ale także i niższych klas społecznych. Nacjonaści hinduscy podkreślali, że zarówno powyższe uwarunkowania, jak i wzrost znaczenia fundamentalizmu islamskiego w latach 80. i 90. XX w. w Pakistanie, Bangladeszu oraz Azji Środkowej, wskazuje na konieczność umocnienia jedności hindusów i wyraźnego zaznaczenia przez nich swojej odrębności. Służyć temu miała realizacja ideologii *hindutwy*, czyli pewnych zasad i norm wywodzących się z hinduizmu. Odwołując się do V. D. Savarkara – jednego z ojców ideologii nacjonalizmu hinduskiego – niektórzy liderzy BJP oraz przywódcy innych nacjonalistycznych, hinduskich ugrupowań prawicowych, takich jak RSS, *Shiv Sena* i VHP, wskazywali

⁵⁵ P. Bacchetta, *Communal Property/Sexual Property: On Representations of Muslim Women in a Hindu Nationalist Discourse*, [w:] *Forging Identities: Gender, Communities, and Nations*, red. Z. Hasan, New Delhi 1994, s. 188-225.

⁵⁶ S. T. Tambiah, *Leveling Crowds: Ethnonationalist Conflicts and Collective Violence in South Asia*, Berkeley 1996, s. 123.

⁵⁷ B. D. Metcalf, *Hindu Ethnonationalism, Muslim Jihad, and Secularism: Muslims in the Political Life of the Republic of India*, [w:] *Prospects for Peace in South Asia...*, s. 234-235.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 235.

⁵⁹ A. Vanaik, *The Furies of Indian Communalism: Religion, Modernity and Secularisation*, London 1997, s. 52-56.

⁶⁰ M. Desai, *op. cit.*, s. 260.

na znaczenie trzech podstawowych elementów *hindutwy*, tzn. ojczyzny (*pitrabhomi*), wspólnoty krwi (*jati*) oraz kultury (*sanskriti*). RSS, jak podkreśla K. Dębicki, stworzyła podwaliny, na których ukształtował się hinduski nacjonalizm. Wprowadzenie zaś w życie koncepcji *hindutwy* przypadło w udziale przede wszystkim BJP oraz odgrywającej coraz większą rolę w ostatnich latach VHP.

Podstawy *hindutwy* zostały stworzone przez V. D. Severkara, który w 1923 r. opublikował książkę *Hindutva: Who is a Hindu?* Ideologia *hindutwy* rozwijana i propagowana przez kolejne dziesięciolecia przez RSS i inne organizacje nacjonalistyczne, stała się w latach 90. jedną z głównych koncepcji, do której odwoływali się hinduscy nacjonaści. Celem *hindutwy* jest umocnienie hinduizmu, przewyciężenie w nim różnych podziałów, konsolidacja narodu hinduskiego (*the Hindu Rashta*). Uniformizacja hinduizmu oraz podkreślenie tożsamości narodu hinduskiego miało pomóc w pokonaniu największej słabości hindusów – w porównaniu do muzułmanów i chrześcijan – czyli doktrynalnej i społecznej atomizacji. Wewnętrzne podziały i brak jedności powodowały w przeszłości, iż Indie ulegały licznym najazdom ze strony obcych. Dla nacjonalistów hinduskich kwestią kluczową stała się nie tylko jedność terytorialna, etniczna, ale przede wszystkim kulturowa. Mówią, iż pojęcie to jest szersze niż religia (przyznając, że hinduizm z jego mitami oraz tradycją religijną jest jednym z istotnych elementów kultury hinduskiej). Dlatego podkreślają, że w przypadku *hindutwy* należy mówić bardziej o nacjonalizmie kulturowym aniżeli o fundamentalizmie religijnym⁶¹. Nacjonaści uważają, że gdy Indie, a mówiąc precyzyjnie Hindusi, będą „zjednoczeni wspólnotą kultury i krwi, to będą w stanie dyktować światu swoje warunki”⁶².

W tym tylko kontekście trzeba jednak zaznaczyć, iż nacjonalistom hinduskim chodzi o kulturę hinduską, która jest jedyną akceptowalną kulturą Indii. Pojęcie narodu indyjskiego zostało ograniczone więc do hindusów. W opinii części autorów, hinduscy nacjonaści oparli swoje założenia na „wymagowanej, sztucznej społeczności”, która ma charakteryzować się społeczną i polityczną jednością. Uważają, że wyznawcy religii nieindyjskich powinni uznać za podstawową kulturę hinduską, uszanować jej wyższość oraz zaadoptować jej główne założenia. V. D. Savarkar oraz jego następcy odpowiadając na pytanie „kim jest Hindus?” (*who is a Hindu?*), wyraźnie stwierdzali, że są to ci obywatele Indii, których przodkowie żyli w Indiach od czasów starożytnych, którzy uznają swoją kulturę, język, religię jako wywodzącą się z Indii, i których spojrzenie na świat związane jest nieodłącznie z tradycją hinduską⁶³. Patriotyzm indyjski jest ograniczony wyłącznie do hinduskości, zakorzenionej w cywilizacji hinduskiej.

U progu XXI w. demokracja indyjska stanęła przed wyzwaniem, jakim stało się z jednej strony zapewnienie i podtrzymywanie hinduskiej dumy, przekonanie o wielkiej hinduskiej tradycji, a z drugiej – ochrona praw muzułmanów. Wyzwanie

⁶¹ W kilku decyzjach w 1995 r. Sąd Najwyższy Indii uznał *hindutwę* nie za prąd czy kierunek religijny, lecz za jeden z tradycyjnych sposobów życia (*way of life*). Zob.: B. Cossman, R. Kapur, *Secularism: Benchmarked by Hindu Right*, „Economic and Political Weekly” 1996, nr 31, s. 1613-1630.

⁶² V. D. Savarkar, *Hindutva: Who is a Hindu?*, Bombay 1969, s. 141.

⁶³ *Ibidem*, s. 110-111.

to jest tym większe, że wizje prezentowane przez nacjonalistów zyskiwały coraz większe poparcie wśród społeczeństwa. Dowodem na to jest systematyczny wzrost poparcia w wyborach powszechnych dla BJP. Od 2 miejsc w parlamencie (7,4% liczby głosów w wyborach) w 1984 r., 85 miejsc (11,4% poparcia) w 1989 r., 119 miejsc (21%) w 1991 r., 161 miejsc (20,3%) w 1996 r. – do 182 miejsc w 1998 r. i 1999 r. (odpowiednio 25,6% oraz 23,7%)⁶⁴. Dla polityki wewnętrznej i zagranicznej istotne znaczenie miał nie tylko wynik BJP, ale jej strategia. W tym kontekście trzeba podkreślić, że o ile w latach 1989–1992 BJP miała charakter ruchu nacjonalistycznego, mającego silne związki z RSS, to od 1993 r., a zwłaszcza od 1999 r., charakter BJP ewaluował w stronę partii bardziej centroprawicowej. Coraz częściej były także konflikty z RSS, która krytykowała przywódców BJP i premiera za politykę niemającą w wystarczającym stopniu charakteru prohinduskiego⁶⁵.

Znaczenie uwarunkowań wewnętrznych dla polityki zagranicznej Indii w okresie pozimnowojennym. Perspektywy i próba oceny

Rozdrobnienie polityczne, konflikty kastowe, komunalistyczne itp., miały negatywny wpływ na obraz Indii jako największej demokracji na świecie. Ponadto fakt, że od 1989 r. żadna partia nie zdobyła wystarczającej liczby głosów w izbie niższej, by utworzyć samodzielnie rząd, wpływał zarazem bezpośrednio, jak i pośrednio, na realizację polityki zagranicznej, a przede wszystkim na jej metody. Na przełomie lat 80. i 90. XX w. rola premiera w kształtowaniu polityki zagranicznej znacznie osłabła. W rządach premiera V. P. Singha (1989–1990) oraz jego następcy Ch. Shekhara (1990–1991), często dużo ważniejszą, wręcz samodzielną rolę, odgrywali ministrowie spraw zagranicznych. W tym czasie decyzje w dziedzinie spraw międzynarodowych były także podejmowane pod wpływem kalkulacji wyborczych lub wynikały z chęci utrzymania poparcia dla rządu. Przykładem jest chociażby decyzja mniejszościowego rządu Shekhara dotycząca cofnięcia możliwości tranzytu i tankowania przez bombowce amerykańskie w Indiach podczas pierwszej wojny w Iraku. Decyzja ta została wymuszona przez Indyjski Kongres Narodowy, od którego poparcia zależał los rządu. Ówczesny bowiem przywódca Kongresu, Rajiv Gandhi, liczył, że dzięki temu zmobilizuje antyamerykański elektorat oraz zyska także głosy wśród muzułmanów, co pozwoli mu wygrać nadchodzące wybory.

Problemy koalicyjne były także powodem odwołań długo oczekiwanych wizyt zagranicznych szefa indyjskiego rządu. W październiku 1997 r. premier i zarazem minister spraw zagranicznych, Inder Kumar Gujral, zrezygnował z wizyty w Bonn i Paryżu z powodu kryzysu koalicyjnego w największym indyjskim stanie Uttar Pradesh. W latach 1996–1998 wiele inicjatyw w dziedzinie spraw międzynarodowych rządów mniejszościowych Deve Gowdy, a następnie I. K. Gujrała, nie znajdowało

⁶⁴ R. L. Hardgrave, *Hindu Nationalism and the BJP: Transforming Religion and Politics in India*, [w:] *Prospects for Peace in South Asia*..., s. 199.

⁶⁵ O ewolucji programu oraz strategii BJP w latach 90. XX w. zob.: *ibidem*, s. 204-214; A. Basu, *The Dialectics of Hindu Nationalism*, [w:] *The Success of India's Democracy*..., s. 163-192.

poparcia w parlamencie. Na politykę zagraniczną wpływały nie tylko różnice pomiędzy rządem a partiami opozycyjnymi, ale także relacje prezydenta z rządem. Prezydent K. R. Narayanan, nie podzielał entuzjazmu i zachwytu, jaki wyrażali członkowie rządu i premier A. B. Vajpayee, z powodu wizyty prezydenta USA, Billa Clintona w Indiach w 2000 r., i dał temu wyraz podczas uroczystego bankietu z udziałem przywódcy USA. Rozdrobnienie polityczne miało także wpływ na decyzje związane ze Sri Lanką. Partie regionalne ze stanu Tamilnad, wchodzące w skład koalicji NDA dążyły do tego, by rząd A. B. Vajpayee wsparł walkę Tamilskich Tygrysów (LTTE) w 2000 r. Część polityków z Tamilnadu chciało nawet oficjalnego uznania państwa Tamilskich Tygrysów.

Zdaniem N. K. Jha, sytuacja polityczna w Indiach po zimnej wojnie udowodniła, że na realizację aspiracji mocarstwowych Indii, w dużej mierze wpływ miała ewolucja systemu politycznego. Konieczność budowania koalicji, wzrost znaczenia partii regionalnych i kastowych, rządy mniejszościowe oraz brak ośrodka koordynującego sprawy dotyczące różnych aspektów polityki zagranicznej były bowiem przyczyną nieporozumień między koalicjantami, brakiem konsensusu⁶⁶. R. Dossani i S. Vijaykumar zwracają przy tym uwagę, że często partie regionalne, które jednocześnie zarówno rządziły w danym stanie, jak i brały udział w koalicji rządzącej na szczeblu krajowym, nie potrafiły wykorzystać swojej pozycji i nie były inicjatorami porozumień z zakresu polityki zagranicznej. Przykładem są posunięcia regionalnych partii z Dżammu, Kaszmiru i Tamilnadu w latach 1998–2002⁶⁷.

S. Bhutani wskazuje, że obecny system polityczny w Indiach – preferujący wyższe kasty, ludzi zamożnych – wymaga niezbędnych reform⁶⁸. T. N. Madam uzasadniał niewydolność indyjskiego systemu politycznego nieadekwatnością demokracji w Indiach w stosunku do wzorów zachodnich, brakiem zakorzenienia wartości zachodnioeuropejskiej demokracji⁶⁹. W tym kontekście B. R. Nayar i T. V. Paul, podkreślają, że do uzyskania statusu mocarstwa, konieczna jest efektywna władza państwowa. Pod tym jednak względem Indie mają poważne problemy. Władza centralna często nie jest w stanie realizować określonej polityki z powodu rozdrobnienia politycznego, braku autorytetu, ograniczeń wynikających z sytuacji polityczno-społecznej. Indie można więc określić mianem „miękkiego państwa” (*soft state*), co jest jedną z przyczyn trudności, które państwo napotyka przy realizacji swoich mocarstwowych aspiracji na arenie międzynarodowej⁷⁰.

Z drugiej jednak strony należy zaznaczyć, że BJP w latach 1998–2004, wbrew wcześniejszym hasłom, nie wprowadziła w życie ustaw, które zagrażałyby indyjskiej demokracji (m.in. przed wyborami BJP zapowiedziała zmianę konstytucji, utworze-

⁶⁶ N. K. Jha, *Domestic Imperatives in India's Foreign Policy*, Colorado Springs 2002, s. 247-248.

⁶⁷ R. Dossani, S. Vijaykumar, *Indian Federalism and the Conduct of Foreign Policy in Border States: State Participation and Central Accommodation since 1990*, „APARC Stanford IIS. Working Paper” 2005, III, s. 16.

⁶⁸ S. Bhutani, *The 2004 Elections in India: What Mandate? And. What Change?*, „Acta Asiatica Varsoviensia” 2004, nr 17, s. 13-16.

⁶⁹ T. N. Madam, *Modern Myths, Locked Minds*, New Delhi 1997.

⁷⁰ B. N. Nayar, T. V. Paul, *India in the World Order: Searching for Major-Power Status*, Cambridge 2003, s. 60-61.

nie systemu prezydenckiego, zmianę statusu stanu Dżammu i Kaszmir⁷¹. Co więcej, to pod jej rządami utworzono w 2000 r. kolejne trzy nowe stany (Uttarańcjal, Chattisgarh i Dżharkhand), cztery nowe języki uznano za urzędowe. Zdaniem badaczy wynika to z faktu, iż sami Hindusi – ze względów chociażby na język, obyczaje i kasty – są tak zróżnicowani, iż trudno byłoby im, trawestując główne hasło J. Nehru, budować jedność nie na różnorodności, a jednolitości⁷².

Od 2002 r. nie doszło w Indiach do zamieszek porównywalnych z tymi z lat 90. w Ajodhii. Wydaje się, że spada także poparcie dla ugrupowań radykalnych, nacjonalistycznych, czego potwierdzeniem były wybory do Indyjskiej Izby Ludowej (Lok Sabha) w 2004 r. Dowodzą tego badania opinii publicznej. Zdecydowana większość respondentów akceptowała system demokratyczny, zasady wolnych wyborów, opowiadała się za pokojowym rozwiązaniem problemu Kaszmiru, sprzeciwiała się zaś ustanowieniu wspólnego kodeksu cywilnego dla wszystkich obywateli Indii oraz potępiła zburzenie meczetu Babara⁷³. Po zamieszkach w Ajodhii poparcie dla BJP podczas wyborów do zgromadzeń stanowych w 1993 i 1995 r. wyraźnie spadło. Dlatego też w opinii R. Bhargava, hinduscy nacjonaści, zdając sobie sprawę z nastawienia Hindusów, choć krytykują obecną Konstytucję Indii, podczas kampanii wyborczej starają się znaleźć uzasadnienie dla swoich poglądów w zasadach indyjskiej demokracji⁷⁴. Pogłębieniu demokracji służyła z pewnością instytucjonalizacja panczajatów (jako władzy lokalnej na szczeblu wiejskim) poprzez przyjęcie w 1992 r. poprawki 73 do Konstytucji, oraz stworzenie ram dla samorządu miejskiego (poprawka 74 z 1992 r.)⁷⁵.

Ustabilizowała się także scena polityczna w Indiach po wyborach w 2004 r. Rząd Manmohana Singha, którego popierała koalicja UPA (*United Progressive Alliance*) na czele z Indyjskim Kongresem Narodowym, umocnił swoją pozycję. Wbrew zapowiedziom niektórych przywódców mniejszych, regionalnych partii i związków zawodowych, żadne z ugrupowań koalicyjnych nie wycofało poparcia dla rządu, kiedy ten realizował program liberalnych reform gospodarczych. Ponadto, mimo obaw związanych z poparciem UPA przez partie lewicowe na czele z partią komunistyczną CPI-M, rząd realizował politykę prozachodnią, a jednym z jego głównych celów w polityce zagranicznej było zacieśnianie stosunków z USA⁷⁶.

Przywódcy Kongresu zdecydowanie wybrali także opcję pragmatyczną w swojej polityce wewnętrznej, skupiając się przede wszystkim na walce z ubóstwem, prawie konkurencyjności indyjskiej gospodarki. Pod koniec listopada 2005 r. podczas szczytu ekonomicznego w New Delhi z udziałem polityków z wielu państw i biznesmenów z całego świata, premier Indii zapowiedział, że jego rząd będzie dą-

⁷¹ K. Adeney, M. Lall, *Institutional to Build a National Identity in India: Internal and External Dimensions*, „India Review” 2005, nr 3-4, s. 280.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ Zob. S. Mitra, *Constitutional Design, Democratic Vote Counting, and India's Fortuitous Multiculturalism*, „Heidelberg Papers in South Asian and Comparative Politics. Working Paper” 2001, nr 4, s. 22-26; *A Nation Divided*, „India Today”, 15 I 1993.

⁷⁴ R. Bhargava, *Liberal, Secular Democracy and Explanations of Hindu Nationalism*, „India Review” 2002, nr 3, s. 31-53.

⁷⁵ Na temat znaczenia władz lokalnych dla demokracji indyjskiej zob.: S. K. Mitra, *Making Local Government Work: Local elites, Panchayati Raj and Governance in India*, [w:] *The Success...*, s. 103-126.

⁷⁶ Zob.: K. A. Kronstadt, *India's 2004 Elections*, „CRS Report for Congress” 2004, 12 VII, Waszyngton.

zył do tego, by roczny wzrost PKB wyniósł ok. 10%⁷⁷. Temu celowi służył – ogłoszony pod koniec 2005 r. przez M. Singha – plan zmian w kodeksie pracy (jego liberalizacja) oraz program poprawy w ciągu 15 lat infrastruktury w Indiach. Pozycji rządu nie osłabiła afera, która wybuchła po opublikowaniu raportu Paula Volckera, dotyczącego korupcji przy realizacji programu „Ropa za żywność”. W raporcie wymieniono kilkanaście indyjskich firm, jedna z nich była powiązana z ministrem spraw zagranicznych, Natwarem Singhem. Po burzliwych debatach w izbie niższej parlamentu i debacie w mediach, premier ostatecznie zdymisjonował w grudniu 2005 r. Natwara Singha. Opozycja uważała jednak, że cały rząd powinien podać się do dymisji. Próby te okazały się jednak bezskuteczne.

Jednocześnie w głównej partii opozycyjnej, hinduistycznej BJP, po przegranych w 2004 r. wyborach, w 2005 r. trwała dyskusja o tożsamości partii i jej przyszłości. Ścierały się dwie koncepcje: wzmocnienie więzi z radykalnymi, religijnymi, hinduistycznymi organizacjami RSS czy VHP i podkreślanie w programie haseł nacjonalistycznych; druga opowiadała się za budową nowoczesnej partii centroprawicowej, skoncentrowaniu się na sprawach gospodarczych. Wydaje się, że w BJP chwilowo zwyciężyła opcja pragmatyczna. Dowodem na to jest usunięcie z szeregów partii jednego z liderów „jastrzębi”, po publicznej krytyce przywódcy partii L. K. Advaniego. Różnice w partii jednak nie osłabły, dotyczyły one również bowiem oceny polityki zagranicznej prowadzonej przez rząd. A. B. Vajpayee nie zgadzał się z krytyką polityki gabinetu Singha wyrażanej przez L. K. Advaniego. Publiczne spory liderów BJP, a jednocześnie skandal korupcyjny z udziałem deputowanych BJP (w jego wyniku 6 z nich straciło mandat) nie przysparzały popularności partii.

Pewną nadzieję wiązano ze zmianą pokoleniową, jaka nastąpiła w kierownictwie partii na ostatnim kongresie. Nowo wybrany szef BJP, Rajnath Singh – choć jest zwolennikiem pragmatycznego kierunku – nie ma jednak takiej charyzmy jak Advani czy Vajpayee.

Kryzys przechodziła również inna partia nacjonalistyczna, *Shiv Sena*, z której w ciągu 2005 r. odeszło dwóch przywódców⁷⁸.

Spadek znaczenia nacjonalizmu hinduskiego nie oznacza zaniku problemów na tle etnicznym czy społecznym. Poważną sprawą są m.in. napięte stosunki pomiędzy poszczególnymi grupami etnicznymi (konflikty w Dżammu i Kaszmirze, Pendżabie, Nagalandzie, Mizoramie, Asamie) i społecznymi (prawie permanentny konflikt kastowo-klasowy w północnym stanie Bihar oraz starcia w stanach Madhya Pradeś, Uttar Pradeś i Andhra Pradeś). Pomimo tego, w latach 90. i u progu XXI w., takie zasady jak: świeckość, federalizm czy pluralizm, wciąż są podstawą indyjskiej demokracji. Unormowała się w porównaniu z latami 80. XX w. sytuacja w Pendżabie oraz Dżammu i Kaszmirze. Chiny nie ingerowały już w sytuację w północno-wschodnich regionach Indii.

⁷⁷ Źródło: <http://www.weforum.org/en/events/india%20economic%20summit%202005/reportindia2005cover/wefeventsreportindiacover2005>.

⁷⁸ L. Bava dam, *Shiv Sena in Crisis*, „Frontline” 2005, nr 26, s. 23-26.

Ustabilizowanie rządów koalicyjnych, większa rola partii regionalnych, starania stanów o przyciągnięcie kapitału zagranicznego i wzrost gospodarczy pozwalały badaczom zajmującym się Indiami prognozować coraz większą ich rolę w świecie⁷⁹.

Stabilizacji wewnętrznej służyło także umocnienie się w okresie pozimnowojennym takich instytucji, jak Sąd Najwyższy i Centralna Komisja Wyborcza⁸⁰, które stoją na straży przestrzegania głównych założeń konstytucji⁸¹. Ponadto warto zaznaczyć, że od 1989 r. w wyborach do Lok Sabha frekwencja wyborcza wynosiła średnio od 55% do 60% (w ostatnich wyborach w 2004 r., spośród 657 mln uprawnionych do głosowania, głosowało ponad 380 mln, tj. ok. 57%)⁸².

Po wyborach w 1999 r. „New York Times” w komentarzu napisał: „indyjska bogata różnorodność wydaje się czasami przeszkodą dla jedności kraju. Ostatnie wybory udowodniły jednak, że dzięki przewycięzaniu różnic za pomocą pokojowych i demokratycznych metod, różnorodność może okazać się źródłem siły”⁸³. W tym samym tonie wypowiada się również H. Bhattacharyya, zwracając uwagę, iż pomimo pojawiających się od lat 60. XX w. obaw, że Indiom grozi bałkanizacja – pomimo różnic kulturowo-językowych, różnorodność stała się dzięki regionalizmowi, federalizmowi i demokracji czynnikiem umacniającym Indie⁸⁴.

Institucje oraz podstawowe zasady mające na celu ochronę podstawowych wartości demokratycznych, mimo krytyki, okazały się trwałe. Jak zaznaczają A. Kohli i A. Varshney, demokracja zakorzeniła się w Indiach, i to wbrew wielu niesprzyjającym uwarunkowaniom, takim jak różne grupy interesów, wysoki poziom analfabetyzmu, nieliczna na początku niepodległości Indii klasa średnia⁸⁵. S. K. Mitra zaznacza, że Indie są przykładem sukcesu w rozwoju demokracji wielokulturowej⁸⁶, której podstawą jest federalizm, konstytucjonalizm, prawa obywatelskie i polityczne nie tylko dla osób indywidualnych (m.in. art. 16 Konstytucji Indii), ale także dla mniejszości religijnych, językowych i etnicznych (art. 29 Konstytucji Indii). „Indyjska Konstytucja, choć krytykowana, przetrwała i nadal stanowi jeden z fundamentów indyjskiej demokracji” – dodaje G. Austin⁸⁷. W opinii S. Tharoor, „dawni separatyści, secesjonści stali się obecnie przywódcami ruchów politycznych, partii, szanujących zasady demokracji”⁸⁸.

⁷⁹ A. Rubinoff, *The State of Political Science and Security Studies of India in the United States: Increased Importance but Declining Attention*, „India Review” 2006, nr 1, s. 77.

⁸⁰ P. R. de Souza, *The Election Commission and Electoral Reforms in India*, [w:] *Democracy, Diversity, Stability: 50 Years of Indian Independence*, red. D. D. Khanna, L. L. Mehrotra, G. W. Kueck, New Delhi 1998, s. 51-53.

⁸¹ Na temat wzrostu znaczenia tych instytucji w indyjskim systemie politycznym zob.: L. I. Rudolph, S. H. Rudolph, *Redeigning the Constitutional Design: from an Interventionist to a Regulatory State*, [w:] *The Success...*, s. 127-163.

⁸² Zob.: A. Verna, *Policing Elections in India*, „India Review” 2005, nr 3-4, s. 354-376.

⁸³ Za: A. Kohli, *Introduction*, [w:] *The Success...*, Cambridge 2001, s. 1.

⁸⁴ H. Bhattacharyya, *Federalism and Regionalism in India. Institutional Strategies and Political Accommodation of Identity*, „Heidelberg Papers in South Asian and Comparative Politics. Working Paper” 2005, nr 27, s. 24-25.

⁸⁵ A. Kohli, *Introduction...*, s. 1; A. Varshney, *India Defies the Odds – Why Democracy Survives*, „Journal of Democracy” 1998, nr 3, s. 36-50.

⁸⁶ Zob.: S. Mitra, *Constitutional Design, Democratic Vote Counting, and India's Fortuitous Multiculturalism...*

⁸⁷ G. Austin, *Working a Democratic Constitution, the Indian Experience*, Oxford 1999, s. 3.

⁸⁸ S. Tharoor, *From Midnight to the Millennium and Beyond: Democracy and Identity in Today's India*, „CASI Occasional Paper” 2004, nr 21, s. 13.

Zdaniem części badaczy, wzmocnienie federalizmu indyjskiego (decyzją Sądu Najwyższego z 1994 r. dotyczącą rozwiązywania rządów stanowych przez prezydenta), wzmocnienie władz lokalnych i sądowych, prowadzi do wniosku, że mamy do czynienia „nie z upadkiem, lecz z rewitalizacją indyjskiej demokracji”⁸⁹.

Jednocześnie konieczność budowania koalicji ugruntowała znaczenie partii regionalnych, kast i grup etnicznych nie tylko na poziomie stanowym, ale i ogólnonarodowym⁹⁰. Miało to także wpływ na politykę zagraniczną Indii. Zarówno Indyjski Kongres Narodowy, jak i BJP musiały rezygnować z bardziej radykalnych haseł czy postulatów wyborczych na rzecz rozwiązań pragmatycznych (przykładem jest program wyborczy koalicji NDA na czele z BJP; zrezygnowano w nim ze zmiany art. 370 Konstytucji Indii, przyznającego dość szeroką autonomię stanowi Dżammu i Kaszmir), bądź też były zmuszone do budowania konsensusu w ważniejszych sprawach (np. kwestia niepodpisania Traktatu CTBT).

Partie regionalne i ich liderzy odegrali też pozytywną rolę w podpisaniu istotnych porozumień. Premier stanu Zachodniego Bengalu, Jyoti Basu, miał znaczący wpływ w negocjacjach Indii z Bangladeszem dotyczących wód Gangesu. Ponadto na początku XXI w. partie koalicyjne rządzące nauczyły się, po trudnościach jakie miały zwłaszcza na przełomie lat 80. i 90., współpracować ze sobą i wypracowywać wspólne stanowiska w kwestiach międzynarodowych. Lepsza bowiem była koordynacja.

Regionalizacja spowodowała także, iż sprawami międzynarodowymi zajął się nie tylko ośrodek badawczy i rządzący w New Delhi. Międzynarodowe stosunki gospodarcze, studia strategiczne stały się przedmiotem działalności także ośrodków spoza stolicy.

Rozdrobnienie polityczne, powstawanie licznych ruchów społecznych paradoksalnie więc nie osłabiło demokracji, lecz ją wzmocniło. Uaktywniło niższe warstwy społeczne, włączając je w publiczny dyskurs publiczny⁹¹. Indyjska wizja porządku międzynarodowego nie mogła więc pozostać wizją jedynie nehruwiańską czy hinduską (zwolenników *hindutwy*). Stała się bowiem wypadkową nie tylko tych dwóch, ale kilkunastu wizji. Wizją, która musiała uwzględniać stanowiska różnych grup regionalnych, kast, osób działających aktywnie na szczeblu narodowym, stanowym, panczajatów oraz rad municypalnych.

Jakub Zajączkowski – stypendysta Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej

⁸⁹ J. Manor, *Political Regeneration in India*, [w:] *The Multiverse of Democracy: Essays in Honour of Rajni Kothari*, red. D. L. Seth, A. Nandy, New Delhi 1996.

⁹⁰ N. Subramanian, *Ethnicity and Populist Mobilization: Political Parties, Citizens and Democracy in South Asia*, New Delhi 1999, s. 201.

⁹¹ Na temat ewolucji indyjskiej demokracji zob.: A. Vershney, *Is India Becoming More Democratic?*, „Journal of Asian Studies” 2000, nr 1, s. 3-25; K. Adeney, A. Wyatt, *Democracy in South Asia: Getting beyond the Structure-Agency Dichotomy*, „Political Studies” 2004, nr 1, s. 1-18; A. R. Swamy, *Consolidating Democracy by Containing Distribution: ‘Sandwich Tactics’ in Indian Political Development, 1936-1996*, „India Review” 2003, nr 2, s. 1-34; A. Lijphart, *The Puzzle of Indian Democracy: A Consociational Interpretation*, „American Political Science Review” 1996, nr 2, s. 258-268.